

O INTROSPEKTIVNÍ REFLEXI POZNÁNÍ A BÁZI PŘÍRODNÍCH VĚD

Disertační práce Jana Janského je obsáhlé dílo, v němž se autor snaží jít vlastní cestou na pomezí velmi hluboké filosofie a kritického rozboru poznávání světa prismaticem přírodních věd a matematiky. To, co je na práci nesmírně působivé, je velmi upřímná snaha autora věci po svém promyslet a pak tyto své myšlenky přiblížit ostatním velmi hezkým jazykem s řadou nápaditých příkladů a metafor. Autor je bezesporu myslitel, kterého láká budování vlastního náhledu, a který se s velkou odvahou pouští do nesmírně obtížných otázek. To je zajisté sympatické a hodné obdivu. Na druhé straně je poměrně patrné, že se často nechává příliš „unést“ svými myšlenkovými konstrukcemi a svým prosazovaným pohledem na svět a začíná jiné filosofy (nebo i přírodovědce či matematiky) buď nepřesně nebo úplně nesprávně interpretovat nebo zasazovat do nesprávných kontextů. Kritické čtení Janského práce je tak neustálým zápasem oponenta o to, který aspekt nakonec převáží.

Od samotného začátku je zřejmé, že autor dává hluboký význam prožitku *zřejmosti*, který je svým způsobem ovšem natolik evidentním fenoménem, že je obtížně jej vůbec nějak popsat a čtenáři něčím připodobnit. Čtenář tak trochu tápe, zda je prožitek zřejmosti totožný s aktem myšlení (jakési nazření vlastního myšlení), ale myslím, že se nakonec Janskému vcelku daří fenomén zřejmosti poměrně přesně vymežit. Je ovšem otázkou, jak hodně je Janského zřejmost blízká *pocitu (prožitku) porozumění*. V každém případě považuji za důležité, že Janský tak výrazně zaměřuje na tento fenomén pozornost. Cosi významného se tím odkrývá, cosi důležitého se pojmenovává a vypichuje. Když jsem si konečně Janského zřejmost jakž takž ozřejmil, začal jsem se výrazně těšit zejména na to, jak bude zřejmost dále „využita“ a jak bude zejména jejím prismaticem zkoumáno poznávání vědecké. Bohužel se Janskému nepodařilo tento pojem více „vytěžit“, kapitoly o logice a fyzice jako by ani neměly přílišnou vazbu na *zřejmost* a další úvodní zkoumání.

Janského rozbor fenomenologické filosofie a dále Steinerovy filosofie nejsem schopen přísně odborně posoudit. Janský se bezpochyby Steinerovou filosofií důkladně zabýval, hloubkou, s níž má „zažitou“ a důkladně pochopenou i fenomenologickou filosofii, si nejsem natolik jist. Nicméně její hlavní rysy popisuje a vhodně cituje. Trochu hůře již zachází s učením Immanuela Kanta, kterého představuje z velmi netypické pozice a – jak jsem nabyl dojmu například s Janského zacházením s „věci o sobě“ – s jistým nepochopením. Názor se tak ocitá překvapivě blízko zkušenosti (str. 89, 91), zásadní Kantovo vhléd k uchopení prostoru jako čistého názoru není Janským takřka vůbec reflektován, i když právě tím se Janský sám velice intenzivně zabývá (viz též poznámka na konci str. 202).

Janského filosofování není v žádném případě profesionální. Chybí mu zejména opatrný postup, kdy se stále „vracíme“ a „potěžkáváme“ a různě „zatěžujeme“ zavedené pojmy a stále tak zkoušíme, zda se nám naše konstrukce nehroutlí nebo se rozplývá v nepochopitelnosti pro kohokoli dalšího. Janského filosofování spíše připomíná explozi imaginací, které mu v jeho náhledu skvěle navzájem „zapadají“ a vytvářejí jakýsi překvapivě nový obraz (světa). Janský je pak těmito imaginacemi natolik unesený, že vše vsazuje do jím vytvořeného rámce bez ohledu na to, že často přestává rozlišovat různé úrovně svého myšlení, dává pojmům lokálně a nahodile zcela jiné významy, aniž to zmíní a nebo dokonce, aniž si toho sám povšimne.

Velmi dobře je to vidět v kapitole 5, kdy jsou Janského pohledem uchopeny vcelku zásadní pojmy, jako prostor, čas, číslo, obsah a forma apod. Janský bezpochyby projevuje jasnozřivý

vhled do těchto pojmů a uchopuje je v pozoruhodně zobecňující podobě. Když však dochází k tomu, že *prostor je formou toho, co je rozlišeno* (str. 136), měl by to důkladně objasnit. Třeba rozlišeno *kým*? Rozepnutím své imaginace (která jde určitě správným nebo lépe řečeno podnětným směrem) se dostal k vidině, které je srozumitelná jemu samému, ale těžko obstojí při nějakém kritickém rozboru. A tak podobně i u dalších pojmů. Kupříkladu rozdíl mezi termíny *vjem* a *pojmem* objasňuje rozdílem mezi „vidět“ a „dívat se“. Ovšem vůbec si nevšimne, že způsob, kterým to objasňuje, nakonec rozdíl mezi těmito pojmy úplně smazal. Podle Janského „jen dívat“ se znamená „...„vidět“ jen souvislou změt barevných skvm“ (str. 138). Ale to je přece již něco vidět. Nebo „vidět“ v uvozovkách neznámá vidět? Na tomto příkladu je velmi dobře patrná i Janského schopnost literárními prostředky vyvolat určitý pocit či dojem ve čtenáři. Ovšem tato přednost se stává mimořádnou obtíží, když chceme textu opravdu důkladně porozumět. Janského metafory, vize, pocity umně ztvárněny do podoby literárního textu se ovšem při jakémkoli zatěžkání okamžitě hrouť.

Bohužel je tento problém patrný i ve dvou kapitolách věnovaných logice a fyzice. V kapitole 6 se autor velice slibně pouští do logických paradoxů a matematické logiky s tím, že právě na těchto pozoruhodných tématech ukáže blíže rozdíl mezi obsahovou a formální složkou našeho myšlení a důsledky, k nimž vede jejich záměna či zmatení. Určitě má pravdu v tom, že například na paradoxu lháře či různých logických paradoxech nebo slavných výsledcích matematické logiky jsou některé aspekty lidského myšlení zvláště patrné. Nicméně nejsem si úplně jist, zda se mu to skutečně podařilo. Již několikrát zmíněna snaha o jakýsi všeobjednocující pohled je zde poněkud kontraproduktivní. Janský se urputně snaží zahrnout logické paradoxy i Gödelovu větu o neúplnosti pod jediný rámeček, v němž hraje klíčovou roli „autoreference, reference k neexistujícímu a ztotožnění či záměna obsahu a formy“ (str. 161).

V kapitole jsou některé chyby, které mohou být pouhým opomenutím, ale mohou též naznačovat zásadnější nepochopení. Například definice Richardovského čísla na str. 163 je podivná (jakoby bylo číslo „n“ použito dvakrát v různém smyslu). Zcela chybně je však představena i Gödelova věta o neúplnosti na str. 168. Janský se jednak mylně domnívá, že platí pro „každý formální axiomatizovaný systém, který obsahuje operace sčítání a násobení“ a hlavně si myslí, že jejím klíčovým obsahem je existence jistých formulí, jejichž pravdivost v tomto systému není rozhodnutelná. To by však byla naprostá trivialita, jelikož bychom nerozhodnutelnou formuli přidali k axiomům teorie (což je naprosto běžný postup) – zvláště pokud je „zjevně demonstrativní, že je tato formule pravdivá“ (str. 168). Obsahem Gödelovy věty je totiž to, že *neexistuje žádné rekurzivní rozšíření aritmetiky, které by bylo úplné*. Tedy ať přidáme jakoukoli nerozhodnutelnou formuli k axiomům teorie, vždy dostaneme neúplný systém. Dále se mylně domnívá, že prostředky užití k demonstraci Gödelovy věty „mají [...] charakteristiky logických paradoxů“. Ovšem při demonstraci Gödelovy věty neaplikujeme formule (na metamatematické hladině) na ně samotné, ale na *jejich formalizaci* (která je reprezentována přirozeným číslem). Tím se vyhneme paradoxům.

Nevím, jestli uvedené přehmaty vznikly pouze ledabylým popisem, nebo signalizují hluboké nepochopení celé věci. Navíc i celkové vyznění kapitoly je výrazně matoucí. Janský nejprve s velkou vehemencí postupně nachází chyby v Penrosovo variantě důkazu, ve Smullyanově variantě až dojde k samotnému Gödelovu důkazu. Čtenář začne tajit dech s tím, že i zde najde Janský chybu. Nakonec není Janský tak radikální, ale dochází k tomu, že „Gödelovy závěry [...] si ponechávají svou formální platnost, jejich metamatematickou, interpretační rovinu je však nutné zásadně přehodnotit.“ (str. 180). Ovšem zdůvodnění toho se již vymyká mé schopnosti porozumět úvaze o „potenciální dokazatelnosti“, kterou „nelze rozhodnout“,

protože je „čistě formální povahy“ (podobné pocity musím přiznat i u předchozích nalezení chyb ve variantách obou důkazů).

Janský se v kapitole o logice bezpochyby o něco snaží a cosi odkrývá. Je nepochybné, že musel řadu věcí prostudovat a prokousat se některými obtížnými důkazy a demonstracemi. Jeho konečné zpracování však vyzní bohužel tak, jakoby mu snaha vše vtěsnat do jím viděného rámce odebrala veškerou soudnost. Gödelův výsledek nejen úplně nesprávně podává, ale dokonce jej nazývá „paradoxem“ (proč?), na standardní postupy matematické logiky nasazuje různé filosofické konotace, aniž jasně rozliší roviny svých úvah a podobně. Je to opravdu škoda, protože serióznější zpracování by zajisté bylo mimořádně zajímavou filosofickou reflexí matematické logiky.

Kapitola 7 se zabývá zejména stavbou základních fyzikálních teorií. Zejména jde Newtonovu mechaniku a její machovskou kritiku. Kapitola je velmi podnětná, protože Janský zde správně poukazuje na to, že můžeme mít více „správných“ fyzikálních teorií, které stojí na úplně jiném základním rámci (např. zakřivený prostor s podstatě newtonovskou interakcí v lokálním inerciálním systému versus euklidovský prostor se zcela jinak definovaným silovým působením – Assis). Je opravdu otázkou, co rozhodlo o tom, že právě jednu teorii přijímáme, ostatní upadnou v zapomenutí (možná ještě lepším případem je otázka, proč byla nakonec vybrána kodaňská interpretace kvantové mechaniky). Ani v této kapitole se ovšem Janský nevyhne nepřesnostem (např. popis EPR paradoxu na str. 218 – nejde zde o „nemožnost naměřit“, ale naopak o možnost zcela eliminovat kvantovou neurčitost měřením na kvantově zapleteném subsystému někde daleko bez nejmenší kauzální souvislosti). Bohužel ani zde se nevyhne neschopnosti seriózně vysvětlit svůj proud imaginací. Zcela ukázková je kritika Einsteinova myšlenkového pokusu s padající zdviží (str. 206, 207). Opět argumentací v neznámé „metarovině“, která mi přijde spíše psychologická než filosofická nebo dokonce fyzikální, dochází k velmi závažnému závěru: „Ani základním stavebním kamenům [obecné teorie relativity] se tak nevyhýbá *principiální* problém s *volbou* vztažné soustavy.“ Zde je jen nutno podotknout, že právě obecná relativita tento problém zcela zásadním a radikálním způsobem vyřešila.

V závěrečné kapitoly se Janský pokouší shrnout svou filosofii a přesvědčit čtenáře o správnosti jím vytyčené cesty. Nicméně místo toho odkryje bezděky zcela zásadní slabiny své (nebo Steinerovy?) filosofie. Například na str. 230 píše: „Objektivní náhledy si sice nejsme schopni libovolně určovat, objektivní svět je v tomto ohledu mimo přímý vliv našeho subjektu [...]“. A dále (str. 231): „Docházíme tak k možnosti uvědomění si, že není možné *uvažovat* (poznávat) světová jsoucna, ani pravdu samotnou, bez toho, abychom je nahlíželi jako nutně spojenou s jejich evidencí subjektem.“ Takže po tak obširné obhajobě monistického stanoviska a kritice Kanta za jeho „věc o sobě“ se Janský jen tak mimochodem zmíní o „objektivním světě mimo přímý vliv subjektu“ nebo „poznávání světových jsoucen“. Čím se však liší objektivní svět a světová jsoucna od „věci o sobě“? A nedošel vlastně Janský po tak složité spirále nakonec k tomu, čím začíná Kantova filosofie? A vlastně téměř každá filosofie?

Nálepka monismu vypadá poutavě. Nicméně právě dualita (subjekt, objekt) je tím, co dává našemu poznání směr a veškerou dynamiku. Když Janský dochází k banálním závěrům typu „...nemožnost explikace [záhad světa] je v ostrém rozporu se samozřejmostí s jakou je *žijeme*...“ (str. 228), nechtěně se vyjadřuje o tisícileté historii filosofie úplně stejným způsobem, jakým to někdy dělají naprostí omezenci („Proboha k čemu jaké filosofování – každý přece vidí, že tady je stůl, tady pivo, na stůl si můžu sáhnout a pivo vypít!“). Možná, že

se mýlím, možná, že jsem jen nepochopil Janského křehkou argumentaci a něco zásadního mi uniká. Nicméně si nedovedu si představit, že je možné tak snadným způsobem vykročit někam „dál“ a překročit „hranice světa“ fenomenologické filosofie.

Opřít se o prožitek zřejmosti jako o „fundamentální skutečnost, která provází všechny přímé evidence, tedy veškerou naši žitou skutečnost“ (str. 228), je bezpochyby svůdné. Otázkou je, co tím získáme a zda další vývody nejsou již jen pouhou iluzí. Bezpochyby platí Janského teze, že „Myšlení se odhaluje jako to, co spojuje objekt a subjekt jako jejich generující princip.“ (str. 229). Když však ale vzápětí uchopí myšlení jako nějaký specifický objekt, na který začne nahlížet jaksi zvnějšku a nazývat jej dokonce „naše vlastní myšlení“, přidá k původní dualitě subjekt – objekt ještě třetí element – myšlení. Pokud však nyní nějak subjekt a objekt neeliminuje (nezruší), je opravdu jen iluzí, že se pohled na svět nějak změnil, že jsme dualismus nějak překonali. Naopak, takto pojaté myšlení zde neorganicky „trčí“, aniž je jasné, jaký má vlastně vztah k subjektu nebo k objektu. A to, že Janský nezruší ani subjekt ani objekt je jasné z formulací typu „Zřejmost, se kterou k nám v myšlených formách přistupují světové skutečnosti, je tak zrcadlením naší vlastní subjektivní působnosti při jejím uchopování – vlastním přičiněním se doslova „vmýšlíme“ do reality.“ (str. 229). Co jsou ovšem „světové skutečnosti“, co je „realita“? A na druhé straně co znamená, že „k nám... přistupují“, co je „naše vlastní subjektivní působnost“?

Vůbec bych ovšem Janu Janskému nevyčítal, že nepřekonal klíčový problém, jak dál ve fenomenologické filosofii. Problém, který poznamenal pozdní Heideggerovo období, a který tíží celou současnou fenomenologii. Jeho pokus je dokonce velice inspirativní v tom, že ukazuje, proč je to tak obtížné. Nicméně by zde mělo zaznít doporučení k pokornému pokusu porozumět základním dílům velikánů filosofie. Platóna, Descarta, Kanta a další myslitele nelze jen „přečíst“ a vytrhávat z nich rozmanité citace, je třeba je řádně promyslet a třeba pak i zažít prožitek zřejmosti z toho, co tyto významní filosofové říkají. Pak by asi těžko mohl dokládat zásadní novost Steinerovy filosofie tím, že: „Světová realita se tak ve Steinerově náhledu před námi neskrývá jakožto nedostupná „věc o sobě“, kterou je možné pouze myslet, bez možnosti ji pro principiální omezení vjemového ustrojení přímo poznat.“ (str. 229).

Závěr:

Janského práci je možno hodnotit ze dvou zcela protichůdných pohledů. Z hlediska požadavku na serióznost a jasnost úvah i celkové argumentace jde o práci značně pochybnou, která by vyžadovala důkladné přepracování. Ovšem z hlediska rozmanitých, často i velmi originálních náhledů, mimořádné schopnosti imaginace, která dokáže propojovat i velmi různorodé pohledy či dokonce úrovně lidského myšlení, jde o práci hodnou pozornosti.

Práce Jana Janského je i přes řadu velmi závažných chyb poutavým dílem, které podníti čtenářovu fantazii a dokáže ho vtáhnout do samotných základů filosofie i hlubokých otázek vědeckého poznávání světa.

Z tohoto důvodu **doporučuji práci k obhajobě**. Jan Janský by však měl u obhajoby prokázat, že dokáže některé své postoje, argumenty či závěry, které považuje oponent za problematické – zejména z kapitoly 6 a 7, vysvětlit a zdůvodnit.

V Plzni dne 9. 2. 2014

doc. Miroslav Holeček

